

تحلیل محتوایی چکیده‌های مقالات پژوهشی علوم قرآن و حدیث از منظر روش‌شناسی تحقیق (مطالعه موردی ۶۱ مقاله از پنج مجله)*

- آسیه ذوعلم^۱
- فاطمه علیان‌نژادی^۲
- علی حاجی‌خانی^۳

چکیده

چکیده یک پژوهش، فشرده‌ای از مطالب اساسی آن است که تأثیر زیادی در شناساندن و انتشار آن در جامعه علمی دارد. میزان رعایت معیارهای چکیده‌نویسی که بسته به حوزه پژوهش متفاوت است، می‌تواند شاخصی برای توسعه روشمند علم در آن حوزه به حساب آید. با توجه به رشد کمی و کیفی نشریات علوم قرآن و حدیث در سال‌های اخیر و به منظور ارتقای سطح کیفی چکیده‌نویسی در این حوزه، نیاز به نوعی الگوسازی عملی برای محققان حس می‌شود. بر این اساس، پژوهش حاضر در صدد برآمد به روش توصیفی - تحلیلی همراه با نقد، پس از تعیین مهم‌ترین معیارهای محتوایی نگارش چکیده در

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱/۱۰ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۴/۱۱.

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه تربیت مدرس (asiehzouelm@modares.ac.ir).
۲. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه تربیت مدرس (f.alianejadi@modares.ac.ir).
۳. دانشیار دانشگاه تربیت مدرس (نویسنده مسئول) (ali.hajikhani@modares.ac.ir).

مقالات حوزه علوم قرآن و حدیث، میزان رعایت این معیارها را در برخی مقالات این حوزه به صورت آماری همراه با نمونه‌های عینی تحلیل نماید. در نتیجه با نگاه به استانداردهای جهانی چکیده‌نویسی و بر اساس اهداف چکیده در حوزه نام‌برده، معیارها به صورت نکاتی که وجود یا عدم وجود آن‌ها ضروری یا ترجیحی است، تعیین شد؛ برای نمونه می‌توان از ضرورت وجود هدف، سؤالات، روش و اهم نتایج پژوهش، و عدم وجود مطالب خارج از متن، مطالب کهنه و عامیانه و واژه‌های مترادف در چکیده نام برد. در ۶۱ مقاله مورد بررسی پنج مجله در این حوزه، از میان معیارهای ضروری چکیده‌نویسی، «روش پژوهش» و از میان معیارهای ترجیحی، «ضرورت و اهمیت پژوهش» کمترین درصد رعایت را داشته‌اند.

واژگان کلیدی: روش تحقیق، چکیده، مقاله‌نویسی، علوم قرآن و حدیث.

۱. بیان مسئله

۱-۱. مقدمه

حجم زیاد آثار علمی تولیدشده در جهان و محدودیت توانایی‌های جسمی انسان سبب می‌شود که یک محقق نتواند تمام آثار علمی در زمینه تخصصی خود را مطالعه کند. از طرفی برای اتخاذ بهترین تصمیم‌ها در زمینه‌های علمی، ثمربخش بودن آن‌ها و استفاده از جدیدترین روش‌ها، استفاده کامل از اطلاعات و آگاهی‌های موجود ضروری است. یک «چکیده تمام‌نما» که فشرده‌ای از بحث‌های اساسی و یافته‌های اصلی پژوهش را ارائه می‌دهد (مهدوی، ۱۳۶۷: ۲۴)، با دادن لب و عصاره مطالب مندرج در یک اثر، آگاهی‌های مناسبی از آن را در اختیار خواننده می‌گذارد و از دوباره کاری جلوگیری می‌کند. در بعضی موارد، از جهت سودرسانی، جایگزین اصل اثر شده و در بسیاری از موارد به محقق کمک می‌کند تا بتواند مطالب مورد نیاز خود را از میان منابع بی‌شمار بیابد (بدره‌ای، ۱۳۵۳: ۶۰-۶۱). چکیده نه تنها اطلاعات مورد نظر را به سرعت در اختیار مخاطب قرار می‌دهد، بلکه امکان پخش و ارائه آن را در سطح بین‌المللی فراهم می‌سازد (متین، ۱۳۸۴: ۷۵). میزان رعایت معیارهای چکیده‌نویسی که با توجه به حوزه پژوهش و اهداف ویژه آن می‌تواند متفاوت باشد، شاخصی را برای توسعه روشمند علم

در یک حوزه به دست می‌دهد. اما با وجود اهمیت چکیده در توسعه علمی، مشاهده می‌شود که چکیده بسیاری از مقالات، کارایی لازم را برای بهره‌مندی مخاطبان دارا نیست.

علوم قرآن و حدیث یکی از حوزه‌های تخصصی علوم انسانی است که در سال‌های اخیر، نشریات مرتبط با آن رشد کمی و کیفی قابل ملاحظه‌ای داشته‌اند. با توجه به اهمیت این حوزه و در جهت بهره‌مندی هر چه بیشتر مخاطبان، نیاز به افزایش کیفیت ارائه مقالات در آن حس می‌شود. این پژوهش با هدف الگوسازی عملی چکیده‌نویسی برای مخاطبان، به ویژه در حوزه علوم قرآن و حدیث، ضمن شناسایی الگوی مناسب چکیده‌نویسی از لحاظ محتوایی، با بهره‌گیری از استانداردهای موجود و تطبیق آن با نیازهای تحقیقاتی این حوزه، کیفیت چکیده‌های تعدادی از مقالات مجله‌های علمی - پژوهشی این حوزه را به صورت آماری و نیز نمونه‌های عینی تعیین می‌کند که این امر در نهایت منجر به افزایش بهره‌مندی مخاطبان و نیز استاد بیشتر به مقاله‌ها خواهد شد. شایان ذکر است که این پژوهش صرفاً به بررسی معیارهای محتوایی چکیده می‌پردازد و بررسی معیارهای ساختاری چکیده‌نویسی مجال دیگری می‌طلبد.

به عنوان جامعه آماری، در این پژوهش تعداد ۶۱ مقاله از شماره نخست سال ۹۶ پنج مجله در حوزه علوم قرآن و حدیث انتخاب شده‌اند. این مجلات عبارت‌اند از: *مطالعات تفسیری* دانشگاه قم، *پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن* دانشگاه اصفهان، *آموزه‌های قرآنی* دانشگاه علوم اسلامی رضوی، *پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن* دانشگاه پیام نور و *پژوهش‌های قرآنی - ادبی* دانشگاه اراک.

۲-۱. پیشینه پژوهش

اگرچه تاریخچه نگارش چکیده به معنای لب و عصاره یک مطلب، به دوران باستان بازمی‌گردد (مهدوی، ۱۳۶۷: ۴)، اما معیارهای چکیده‌نویسی تنها پس از انتشار گسترده مجلات چکیده مورد توجه قرار گرفت و اولین مجله چکیده در فرانسه در قرن ۱۷ در موضوع چکیده‌های انتقادی به چاپ رسید (همان: ۶). در ایران نیز با تدوین «راهنمای کتاب» در سال ۱۳۳۷، به طور ضمنی و با چاپ نخستین مجله چکیده در

سال ۱۳۴۸، به صورت مستقیم به موضوع چکیده‌نویسی پرداخته شد (همان: ۱۲-۱۳). در زمینه پیشینه پژوهش حاضر، به دو دسته آثار می‌توان اشاره کرد: یک دسته آثاری که درباره موضوع چکیده‌نویسی و معیارهای آن تدوین شده‌اند و گروه دیگر آثاری که به بررسی میزان رعایت این معیارها در پایان‌نامه‌ها و مقالات می‌پردازند.

مقاله «چکیده و چکیده‌نویسی» (بدره‌ای، ۱۳۵۳: ۵۹-۹۰)، از جمله اولین آثار زبان فارسی است که به اصل موضوع چکیده‌نویسی و معیارهای آن پرداخته است. در این مقاله ضمن بیان اهمیت چکیده و انواع آن، کلیتی از محتوای چکیده بدون ذکر معیارهای دقیق آن بیان شده است. در مقاله «اصول چکیده‌نویسی و کاربرد آن در اطلاع‌رسانی (۱)» (استیری، ۱۳۷۱: ۱۰۰-۱۱۱)، سه معیار اصلی «اختصار، بیان صحیح محتوای مدرک، و بیان اطلاعات تازه و مهم مدرک»، برای چکیده ذکر شده است. مقاله «الگوی روش شناختی برای چکیده‌نویسی مستند» (بینتو مولینا، ۱۳۷۶: ۵۵-۶۸) با تأکید ویژه بر اصول درک متن با توجه به علم زبان‌شناسی، فرایند عملی تبدیل یک متن به چکیده را نشان داده و ضمن آن معیارهایی نیز بیان کرده است. نگارنده مقاله «چکیده و روش علمی تدوین آن» (متین، ۱۳۸۴: ۷۳-۸۵) با تأکید بیشتر بر روش عملی تدوین چکیده، معیارهایی برای چکیده خوب بیان نموده و بدون تشریح و تحلیل، آن‌ها را به دو دسته معیارهای ضروری و مطلوب تقسیم کرده است. در مقاله «اصول چکیده‌نویسی بر اساس استاندارد بین‌المللی ایزو در چکیده‌نویسی» (ملک‌محمدی، ۱۳۸۷: ۶۶-۷۴) تنها به ذکر معیارهای چکیده‌نویسی با توجه به استاندارد ایزو ۲۱۴-۱۹۷۶ بسنده شده و تحلیلی از آن ارائه نشده است. همچنین در کتاب کوتاه «اصول چکیده‌نویسی بر اساس استاندارد ایزو ۲۱۴-۱۹۷۶» (صدیق‌بهبزادی و مولوی، ۱۳۹۶)، این استاندارد در موضوع چکیده‌نویسی تشریح شده است.

بخش دیگری از پیشینه این پژوهش، آثاری است که میزان تطبیق مدارکی مانند پایان‌نامه‌ها یا مقالات در یک رشته تخصصی را با معیارهای چکیده‌نویسی مورد بررسی قرار داده است. نویسنده مقاله «انطباق چکیده مقاله‌های مجلات دانشگاه‌های علوم پزشکی با دستورالعمل‌های گروه و نکوور و استاندارد ایزو ۲۱۴» (مختاری، ۱۳۸۳: ۴۲-۵۲)، با معرفی دستورالعمل گروه و نکوور در موضوع علوم پزشکی به طور ویژه، به بررسی

آماري مطابقت مقاله‌های مجلات علوم پزشکی با این دستورالعمل و نیز استاندارد ایزو ۲۱۴ می‌پردازد. نگارندگان مقاله «بررسی و مقایسه چکیده فارسی مقاله‌های مجله‌های علمی - پژوهشی حوزه علوم انسانی با استاندارد ایزو ۲۱۴» (دیانی و شیردل، ۱۳۸۶: ۲۴-۳۴)، بدون بیان جزئیات، بیشتر این چکیده‌ها را از نوع راهنما و تعداد کمتری را از نوع تمام‌نما دانسته و میزان مطابقت چکیده‌های راهنما با استاندارد ایزو ۲۱۴ را بیشتر از تمام‌نما ارزیابی نموده‌اند. همچنین مؤلف پایان‌نامه «بررسی میزان رعایت استاندارد ایزو ۲۱۴ در چکیده‌های فارسی پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد دانشگاه الزهراء (ع.ا.ه) و ارائه شیوه‌نامه‌ای برای تهیه چکیده پایان‌نامه دانشگاهی» (ولدخانی، ۱۳۹۲) با مفروض دانستن این استاندارد، به بررسی آماری رعایت آن در پایان‌نامه‌های دانشکده‌های مختلف دانشگاه الزهراء (س) پرداخته است. مقاله «بررسی میزان مطابقت چکیده‌های فارسی نشریات علمی - پژوهشی علوم قرآن و حدیث...» (سلیمانی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۶-۲۵) نیز اگرچه چکیده‌های حوزه علوم قرآن و حدیث را بررسی نموده است، اما اولاً استاندارد ایزو ۲۱۴ را به عنوان میزان سنجش مفروض دانسته و ثانیاً بدون بیان محتوای چکیده‌ها و بررسی آن‌ها، تحلیلی آماری ارائه داده است.

نوآوری پژوهش حاضر، اولاً بررسی معیارهای محتوایی چکیده با توجه به کارآمدی آن‌ها به ویژه در حوزه علوم قرآن و حدیث، و ثانیاً بررسی کیفی چکیده‌های مقالات این حوزه، به منظور الگوسازی عملی برای خوانندگان است. بدین منظور ابتدا اصول و مبانی نظری چکیده‌نویسی و سپس معیارهای آن تعیین و بررسی می‌شود. آنگاه با نگرشی تحلیل‌محور، مبانی نظری ارائه‌شده در مقاله‌های مذکور مورد کنکاش قرار می‌گیرد.

۳-۱. سؤالات تحقیق

- این پژوهش درصدد است با روش توصیفی - تحلیلی به سؤالات زیر پاسخ گوید:
- الف) مهم‌ترین معیارهای چکیده‌نویسی با توجه به اهداف آن به ویژه در مقالات حوزه علوم قرآن و حدیث چیست؟
- ب) میزان رعایت این معیارها در مقالات این حوزه - که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند - چگونه است؟

۲. مفاهیم نظری پژوهش

تعیین مبنای پژوهش برای بررسی میزان انطباق چکیده‌های مقالات رشته مزبور، نیازمند ارائه تعریفی دقیق و جامع از چکیده و سپس بیان انواع آن است.

۲-۱. تعریف چکیده

معادل انگلیسی امروزی واژه چکیده «abstract»، معادل فرانسوی آن «résumé» و معادل عربی آن «مُلَخَّص، مقتبس، نبذة، اقتضاب و جملة القول» است. چکیده در فرهنگ لغت ویستر چنین معنا شده است: «چکیده، عصاره یا فشرده یک کتاب، یک مقاله علمی یا یک سند حقوقی است». در فرهنگ لغت کمبریج نیز چکیده به معنای «تعداد اندکی جمله است که ایده‌های اصلی یک مقاله یا تحقیق علمی را به دست می‌دهد». به عبارتی می‌توان گفت که چکیده، فشرده غیر انتقادی آگاه‌گرانه از مطالب و نتایج مهم یک تحقیق یا یک مقاله است نه توصیف صرف آن؛ به گونه‌ای که در عین کوتاه و کامل بودن جملات آن، برای درک مفاد آن احتیاجی به مراجعه به اصل نباشد (بدره‌ای، ۱۳۵۳: ۶۱).

چکیده به آن معنایی که در مرکز آگاه‌گری ویژه مورد توجه است، فشرده‌ای از یک نشریه یا یک مقاله است که با توصیف لازم، بدان حد که بازیابی اصل مقدور باشد، همراه است (همان: ۶۲، به نقل از: کنت، ۱۹۶۵: ۹۰).

شایان ذکر است که بین چکیده و خلاصه^۱ تفاوت وجود دارد. چکیده بیان مختصر ولی دقیقی محتوای یک سند است؛ در حالی که خلاصه، بیان مختصرشده یک سند با استخراج جملات از خود آن متن می‌باشد. در چکیده، نقل قول غیر مستقیم است، اما در خلاصه، از نقل قول مستقیم نیز استفاده می‌شود (فرامرزی، ۱۳۹۰: ۷۹).

۲-۲. انواع چکیده

چکیده انواع متعدد دارد که هر یک دارای ساختار و کاربردی خاص است و تنظیم مطالب هر بخش از آن، از قالب خاصی پیروی می‌کند. در این بخش، انواع مختلف

1. Summery.

چکیده شرح داده می‌شود. لازم به ذکر است که در این پژوهش، تنها چکیده مقاله‌های نشریات علمی پژوهشی مطمح نظر است.

دسته‌بندی‌های مختلفی برای چکیده بیان شده‌اند، اما می‌توان مفیدترین آن‌ها را با توجه به هدف از نگارش چکیده، دسته‌بندی از لحاظ لحن و پرداخت دانست.^۱ بر این اساس، چکیده به چهار دسته عمده تقسیم می‌شود. سه دسته نخست گرچه از لحاظ لحن و پرداخت متفاوت‌اند، اما از نظر اصول، تابع ملاک‌های واحدی هستند (حری، ۱۳۸۸: ۱۶۹).

۱-۲-۲. چکیده راهنما

این چکیده تنها به مطالب مهم نوشته اشاره می‌کند؛ بی‌آنکه داده‌های کمی و کیفی آن متن را در بر داشته باشد. چکیده راهنما به زبان راوی سخن می‌گوید؛ گویی فرد ثالثی مطلب را توصیف می‌کند (همان). این نوع چکیده به ویژه در مواردی که نتایج و داده‌ها مشخص نیستند، به عنوان مثال، برای ارائه مقدمات و چشم‌انداز پژوهش به کار می‌آید. بعضی این نوع چکیده را «توصیفی» نامیده‌اند که از وجود مقاله‌ای در زمینه‌ای ویژه خبر می‌دهد (بدره‌ای، ۱۳۵۳: ۷۳-۷۴).

۲-۲-۲. چکیده تمام‌نما

چکیده تمام‌نما که بیانگر ماحصل بحث‌ها و دستاوردهای پژوهش است، شامل تمام مطالب مهم و اصلی و نتایج کمی و کیفی مندرج در نوشته است که به منظور بی‌نیاز کردن خواننده از خواندن خود نوشته تهیه می‌شود و کامل‌ترین نوع چکیده است

۱. دسته‌بندی دیگر چکیده، به دو نوع دستی و ماشینی است. نوع دستی چکیده توسط فرد نوشته می‌شود. اما چکیده ماشینی، مجموعه‌ای از جمله‌های مقاله یا متنی است که به وسیله ماشین‌های شمارشگر الکترونیکی از راه تجزیه و تحلیل بسامد کاربرد واژه‌های مهم در مقاله به عنوان مطالب و مفاهیم سند استخراج شده است. نحوه تولید این نوع چکیده بدین صورت است که در هر جمله، به تعداد دفعات تکرار کلمات گزینش شده، نمره‌ای اختصاص می‌دهند و سرانجام جمله‌هایی که امتیاز بیشتری آورده‌اند، انتخاب می‌شوند. در نتیجه چکیده ماشینی، مجموعه‌ای از جمله‌های ویژه است که در یک نوشته عیناً وجود دارد (حزّی، ۱۳۸۱: ۷۲۳-۷۲۴). برخی پژوهشگران، این نوع چکیده را به دلیل عدم تجزیه و تحلیل معناشناختی متن مطلوب نمی‌دانند (مزینانی، ۱۳۷۶: ۵۶). چه‌بسا بتوان آن را به نوعی خلاصه متن دانست نه چکیده آن.

(ملک‌محمدی، ۱۳۸۷: ۶۹). این نوع چکیده را می‌توان معادل با «چکیده آگاه‌گرانه یا جامع» دانست که فشرده‌کاملی از مقاله با تمام نکات اصلی آن ارائه می‌دهد (بدره‌ای، ۱۳۵۳: ۷۳). چکیده تمام‌نما لحنی مستقیم دارد؛ گویی نویسنده متن اصلی سخن می‌گوید (حری، ۱۳۸۸: ۱۶۹). چکیده درج‌شده در ابتدای مقاله‌های مجلات که با هدف انعکاس مطالب درون مقاله نوشته می‌شود، از این نوع است و آنچه در این پژوهش به‌عنوان معیار چکیده بیان و بررسی می‌شود، ناظر به همین نوع چکیده است.

۳-۲-۲. چکیده تلفیقی

این نوع چکیده، تلفیقی از دو چکیده راهنما و تمام‌نماست که در رساله‌ها و پایان‌نامه‌ها به کار می‌رود (همان) و مشتمل بر همه موارد موجود در چکیده‌های ذکرشده است.

۴-۲-۲. چکیده انتقادی

چکیده انتقادی با آوردن مطالب اصلی یک مدرک، آن را مورد نقد قرار می‌دهد. گرچه بعضی به دلیل عدم حضور نویسنده و عدم امکان دفاع از خود، این نوع چکیده را زیر سؤال می‌برند (بدره‌ای، ۱۳۵۳: ۷۶)، اما در مواردی که هدف نویسنده چکیده، ارائه مطلبی دیگر باشد، کاربرد دارد. این کاربرد در بیان پیشینه تحقیقاتی پژوهش نیز مشاهده می‌شود و به تعبیری، به بیان خلأ تحقیقات گذشته در زمینه موضوع مورد نظر پژوهش می‌پردازد.

۳. اصول و معیارهای چکیده‌نویسی

تنوع خدمات چکیده‌نویسی سبب شده است در جهت کاستن هزینه‌ها و جلوگیری از تداخل، مطالعاتی در مورد دامنه پوشش این خدمات صورت گیرد (مه‌دوی، ۱۳۶۷: ۱۱) و معیارهای متعددی از سوی سازمان‌های مختلف بر اساس استانداردهای بین‌المللی طرح شود. اما از نگاه تخصصی با توجه به نیاز رشته‌های علوم انسانی و گرایش علوم قرآن و حدیث، همه آن موارد نمی‌توانند در یک جا کاربردی و قابل استفاده باشند.

۱-۳. معیارهای چکیده در استانداردهای بین‌المللی

نخستین و معروف‌ترین استاندارد برای چکیده‌نویسی، استاندارد ایزو ۲۱۴ نام دارد. در این استاندارد که مورد توجه و کاربرد بسیار رشته‌های مختلف قرار گرفته است، به معیارهایی چون بیان هدف، روش‌شناسی، بیان یافته‌ها و نتایج، بیان اطلاعات ثانوی، نحوه ارائه و سبک، و ذکر کلمات کلیدی اشاره شده است (ملک‌محمدی، ۱۳۸۷: ۷۲-۷۴). استاندارد یونسکو در مورد محتوای چکیده، بر اختصار آن، نتایج و هر نوع اطلاع جدیدی که در مقاله ارائه شده، تأکید می‌کند (مهدوی، ۱۳۶۷: ۷۳) و معیارهای آن به جامعیت ملاک‌های استاندارد ایزو ۲۱۴ نیست. استاندارد ونکوور، متعلق به گروه معروفی است که اقدام به ارائه راهکار و استانداردهای پژوهش در جهت استانداردسازی مجلات علوم پزشکی نموده است (مختاری، ۱۳۸۳: ۴۶). محتوای چکیده‌ها با دستورالعمل این گروه نیز مشتمل بر ذکر هدف یا اهداف، بیان روش یا روش‌های انتخاب آزمودنی‌ها، ارائه روش پژوهش و رهیافت‌های مشاهده و تحلیل داده‌ها، ذکر یافته‌ها، ذکر نتایج، پرهیز از کاربرد اختصارات، وجود کلیدواژه، محدوده و تعداد کلیدواژه‌هاست (عبدخدا و عبداللهی، ۱۳۸۹: ۵۶).

۲-۳. معیارهای محتوایی چکیده‌نویسی در حوزه علوم قرآن و حدیث

در نگاه کلی، ساختار محتوایی چکیده با ساختار اصل مقاله (مقدمه، بدنه، نتیجه‌گیری)، یعنی هدف، نتایج، استنتاجات و توصیه‌ها هماهنگ است (متین، ۱۳۸۴: ۷۶). در این بخش با پایه قرار دادن استاندارد ایزو ۲۱۴، معیارهایی محتوایی برای چکیده‌نویسی در حوزه علوم قرآن و حدیث بیان می‌شود. برخی از معیارهای ارائه‌شده در استاندارد ایزو ۲۱۴، جزء ضروریات چکیده‌نویسی نیست و اطلاعات قابل نیاز و توجه در این رشته، عناصر محدودی از استاندارد ایزو ۲۱۴ را منعکس می‌کند. از سویی دیگر ممکن است مواردی در استاندارد ذکر نشده باشد که بیان آن اهمیت دارد. بدین سبب به لحاظ کاربرد بهینه در مقالات علوم انسانی به ویژه حوزه علوم قرآن و حدیث و با توجه به اهداف اصلی چکیده‌نویسی، معیارهای محتوایی به دو دسته اصلی، شامل معیارهای ضروری و معیارهای غیر ضروری (ترجیحی) تقسیم می‌شوند. لازم به

ذکر است که بررسی معیارهای ساختاری چکیده‌نویسی در حوزه پژوهش حاضر نیست و مجال دیگری می‌طلبد.

۱-۲-۳. معیارهای ضروری

این بخش از معیارها خود به دو دسته تقسیم می‌شوند: مواردی که ذکر آن‌ها در چکیده ضرورت دارد و مواردی که ضرورتاً نباید در چکیده ذکر شوند.

۱-۱-۲-۳. مواردی که ذکر آن‌ها در چکیده ضرورت دارد

بر اساس اهداف چکیده‌نویسی، لازم است چکیده شامل موارد زیر باشد:

الف) هدف اصلی پژوهش

هدف یا اهداف اصلی نگارش مقاله، به دلیل اهمیتی که در رساندن مقصود اصلی مؤلف و کمک به خواننده برای درک صحیح متن دارد، لازم است در انواع چکیده ذکر گردد؛ مگر اینکه در عنوان آشکار باشد. باید در نظر داشت تنها در صورتی که بخشی از پیشینه پژوهش، از اجزای اساسی هدف باشد، قابل ارجاع دادن است (ملک‌محمدی، ۱۳۸۷: ۷۲، به نقل از: لنکستر، ۱۳۸۲: ۱۱۷۲). بیان گزاره‌ای درباره مشکل اصلی نیز می‌تواند هدف را بهتر تبیین نماید (همان).

ب) سؤالات تحقیق

از آنجا که سؤال تحقیق، به نوعی بیان تعریفی از مسئله مورد بررسی در پژوهش است، می‌تواند بخشی از بیان هدف در چکیده به حساب آید (همان). پرسش‌های اساسی، سؤالات عینی و روشنی است که محقق پس از طرح مسئله کلی می‌پرسد. این پرسش‌ها از لحاظ درجه خاص بودن باید با یکدیگر همسنگ باشند؛ به گونه‌ای که برآیند آن‌ها بتواند کل مسئله اصلی را پاسخ دهد (حری، ۱۳۸۸: ۲۱۳). بیان پرسش تحقیق می‌تواند در قالب جمله‌های سؤال‌ی یا به صورت غیر مستقیم در قالب جمله‌های خبری تنظیم گردد. نیز می‌تواند در قالب سؤال اصلی پژوهش با یک سؤال جامع مطرح شود و به منظور ترکیب ذهن خواننده با بیانی نظیر «این پژوهش درصدد است به این پرسش پاسخ دهد که...»، به طور واضح و مشخص بیان گردد.

ج) روش پژوهش

اهمیت بیان روش پژوهش در چکیده، آگاه‌سازی خواننده از چگونگی انجام تحقیق است. البته نیازی نیست که اصل روش، شرح و تفسیر شود، بلکه ذکر نام روش کفایت می‌کند که با توجه به مسئله و هدف پژوهش، مناسب‌ترین روش پردازش انتخاب می‌شود (همان: ۲۱۶). پس توصیف آن در حد درک مطالب ضروری است و اگر روش تازه‌ای استفاده شده است، باید به روشنی مشخص گردد. در پژوهش‌های مختلف با توجه به ماهیت موضوع و مسائل گوناگون، استخراج داده‌ها به طرق متعدد صورت می‌گیرد. اما هدف از ذکر روش در این قسمت، روش پردازش است، نه چگونگی استخراج داده‌ها. در مقالات رشته علوم قرآن و حدیث که استخراج مطالب اغلب به روش کتابخانه‌ای است، نیازی به ذکر آن در چکیده نیست؛ اما در صورت استفاده از روش «میدانی»، به دلیل ندرت به کارگیری این روش استخراج در حوزه نام‌برده، ذکر آن لازم است. روش پژوهش و پردازش در این حوزه، اغلب «توصیفی - تحلیلی» است. اما با توجه به نوع خاص پژوهش، می‌تواند «تحلیل محتوایی»، «تحلیلی - انتقادی»، «تحلیلی - تطبیقی»، «توصیفی - تحلیلی - انتقادی» یا به بیان دیگر، «توصیفی - تحلیلی همراه با انطباق یا نقد» باشد.

د) اهم نتایج

مهم‌ترین نتایج تحقیق باید تا حد امکان به طور مختصر توصیف و در چکیده قید شود؛ به گونه‌ای که بیان‌کننده چگونگی ارتباط آن با هدف پژوهش یا مدرک باشد. در استاندارد ایزو ۲۱۴ علاوه بر نتایج، به آوردن یافته‌ها در چکیده اشاره شده است. یافته‌ها علاوه بر نتایج، می‌توانند شامل داده‌های گردآمده، مناسبات و همبستگی‌ها و یا مشاهدات باشند (ملک‌محمدی، ۱۳۸۷: ۷۲). اما نتایج از دل یافته‌ها برمی‌خیزند و در پاسخ به پرسش‌های پژوهش می‌آیند. در این میان گرچه ممکن است در بعضی حوزه‌ها، بیان یافته‌های پژوهش در آگاهی‌بخشی به مخاطب ضروری باشد، اما به طور خاص در حوزه علوم قرآن و حدیث، ذکر آن‌ها ضرورت ندارد و علاوه بر پرهیز از تکرار، ارتباط منطقی بین داده‌ها باید لحاظ گردد.

۲-۱-۳. مواردی که عدم ذکر آن‌ها در چکیده ضرورت دارد

این دسته از جمله مواردی است که نباید به هیچ وجه در چکیده ذکر شود و وجود آن به سبب اختلال در اهداف چکیده‌نویسی، به محتوا و ساختار چکیده لطمه می‌زند.

الف) اطلاعات و نتایج خارج از متن پژوهش

یکی از نکات روشن و بدیهی در چکیده این است که اطلاعاتی که در نوشته اصلی وجود ندارد، نباید به چکیده راه پیدا کند (حری، ۱۳۸۸: ۱۶۹)؛ زیرا هدف از نوشتن چکیده، آگاهی دادن از کلیت مطالب درون تحقیق است و وجود اطلاعات خارجی، علاوه بر افزایش غیر معمول حجم چکیده، مانع از انعکاس محتوای اصلی متن در آن می‌شود.

ب) تاریخچه و جزئیات روش

چکیده به منظور رعایت شرط اختصار و ایجاز باید فاقد تاریخچه یا پیشینه تحقیق و نیز بیان جزئیات روش باشد. در رشته علوم قرآن و حدیث، بیان روش کتابخانه‌ای به جهت جمع‌آوری مطالب، در واقع مصداقی از جزئیات روش است که از بدیهیات شمرده می‌شود. بنابراین نباید در چکیده ذکر شود.

ج) اطلاعات کهنه و عامیانه

چکیده در اصل باید شامل نتایج اصولی، توصیه‌ها، داده‌های عملی و کاربردی باشد و به دلیل استفاده افرادی که اغلب از حد معینی از دانش موضوعی برخوردارند، باید فاقد اطلاعات عمومی باشد (مهدوی، ۱۳۶۷: ۹۷-۹۸)؛ زیرا از شرایط لازم چکیده، نو و تازه بودن مطالب و دور بودن از موضوعات کهنه یا موضوعاتی است که اکثریت خوانندگان از آن‌ها آگاه هستند (بدره‌ای، ۱۳۵۳: ۶۶).

د) قضاوت و ارزشیابی نتایج

در چکیده باید از قضاوت و ارزشیابی درباره نتایج پرهیز شود (فرامرزی، ۱۳۹۰: ۵۷) و نویسنده نباید خودش به قضاوت نتایج کار خویش مبادرت نماید. این ارزیابی با ادله‌ای که نویسنده در متن مقاله به آن‌ها اشاره نموده، به خواننده سپرده می‌شود.

ه) ارجاع، گزارش، فهرست و مثال

در چکیده نباید گزارش یا فهرست باشد؛ در آن ارجاع نمی‌دهند و مثال نمی‌زنند (همان: ۵۸). همچنین باید از نقل قول مستقیم در چکیده پرهیز شود (همان: ۵۷).

و) واژه‌های مترادف یا عبارات زائده

ذکر واژه‌های مترادف مانند «پژوهش و تحقیق»، «بسط و گسترش» و... و نیز عباراتی چون «ناگفته نماند»، «شایان ذکر است» و...، سبب اطالۀ کلام شده، با شرط اختصار و ایجاز در چکیده ناسازگار است و از این رو از موارد ممنوع‌الذکر به حساب می‌آید.

ز) جملات و ترکیبات طولانی

این عبارات سبب گسستگی ذهن خواننده می‌شوند و هدف سهولت اطلاع‌رسانی در چکیده را مختل می‌سازند؛ برای نمونه، عبارت «نگرش نامتعارف و البته اجتناب‌ناپذیر و غیر قابل انکار در خصوص این موضوع اقتضا می‌کند که...» به علت طولانی بودن عبارت مطلوب نیست.

ح) جملات و ترکیبات مبهم و پیچیده

از آنجا که صراحت و شیوایی، از ویژگی‌های یک چکیده خوب است (فتوحی، ۱۳۹۳: ۱۶۴)، پیچیدگی و ابهامی که سبب انصراف خواننده از متن شود، نباید در چکیده مشاهده گردد. منظور از جملات مبهم و پیچیده، عباراتی است که خواننده حتی با چند بار خواندن هم قادر به فهم مراد نویسنده نیست. وجود این گونه جملات در هر متنی غیر از چکیده نیز موجب عدم شیوایی آن و ناپسند است.

۲-۲-۳. معیارهای ترجیحی

این موارد از ضروریات چکیده‌نویسی نیست؛ اما توجه به آن‌ها موجب ارتقای کیفیت چکیده می‌شود. این معیارها نیز به دو دسته تقسیم می‌شوند: مواردی که وجود آن‌ها در چکیده بهتر است و مواردی که عدم وجود آن‌ها ترجیح دارد.

۱-۲-۳. مواردی که ذکر آن‌ها در چکیده ترجیح دارد

ذکر این موارد در چکیده اگرچه ضروری نیست، اما به منظور رساندن محتوای متن و آشنایی مخاطب با آن‌ها مفید است. به عبارتی توجه به آن‌ها، مشروط به پرهیز از اطناب و عدم اطاله، می‌تواند موجب ارتقای کیفیت چکیده شود.

الف) شروع چکیده با جملات مدخل موضوع

اهمیت جملات ابتدایی در چکیده این است که تصمیم‌گیری برای ادامه مطالعه چکیده را برای خواننده به همراه دارد. بنابراین اولین جمله چکیده بهتر است جمله‌ای کلیدی و حاوی موضوع اصلی پژوهش باشد. در ادامه، بیان کوتاهی از موضوع که به فهم بهتر مخاطب از آن می‌انجامد، مطلوب است. این جملات ابتدایی، مدخل ورود به اصل چکیده هستند. گاهی بدون وجود آن‌ها نیز چکیده می‌تواند هدف رساندن محتوای مقاله را تأمین نماید، اما وجود این جملات، ضمن برقراری ارتباط بهتر با ذهن مخاطب، به تشکیل هویت مستقل از متن چکیده کمک می‌کند. لازم به ذکر است که گاه نویسنده می‌تواند با توجه به تنگنای چکیده از لحاظ تعداد واژگان، این جملات ابتدایی را با موارد دیگر مانند «ضرورت و اهمیت پژوهش» تلفیق نماید.

برای نمونه، در مقاله‌ای با عنوان «بازنگری مبانی و روش تفسیر ادبی معاصر از منظر امین خولی»، این جملات می‌تواند مدخل مناسبی باشد:

«در قرن اخیر امین خولی در مقاله «تفسیر در دایرةالمعارف اسلامی با نگاهی ادبی به قرآن» ضمن ارائه گام‌های متفاوت در تفسیر قرآن، تفسیر ادبی را دگرگون ساخت. او با اصل قرار دادن قرآن به عنوان یک متن ادبی کوشید قواعد فهم متن ادبی را بر قرآن همچون سایر متون پیاده کند».

ب) ضرورت و اهمیت تحقیق

گاهی بیان ضرورت و اهمیت پژوهش به صورت مستقل در تبیین هدف آن مفید است. البته این بخش گاهی ضمن بیان هدف اصلی ذکر می‌شود و نیازی به ذکر مستقل آن نیست.

ج) یافته‌ها یا اطلاعات ثانوی

یکی دیگر از مواردی که می‌توان در چکیده به آن پرداخت، اطلاعات و یافته‌هایی هستند که مقصود اصلی متن نیستند، اما ارزشی خارج از موضوع اصلی مقاله دارند؛ مانند تعدیل روش‌ها، ترکیب‌های تازه و منابع اطلاعاتی یا مدارک تازه کشف شده. این موارد باید به وجهی بیان شوند که خواننده را از موضوع اصلی منحرف نساخته و در وصف اهمیت آن‌ها مبالغه نشود (ملک‌محمدی، ۱۳۸۷: ۷۳).

برای مثال در مقاله نام‌برده، این عبارت یافته‌ ثانوی پژوهش است:

«در نظر نگرفتن تفاوت‌های قرآن با متن ادبی به عنوان متنی الهی و تصور انطباق کامل آن‌ها، موجب دستیابی به نتایجی نادرست به ویژه در آثار شاگردان امین خولی گردیده است».

با توجه به اینکه احتمال وجود این گونه نتایج ثانوی مهم در مقالات اندک است، این مورد از جنبه معیار بودن خارج می‌شود و تنها به عنوان نکته‌ای در جهت ارتقای چکیده‌نویسی ذکر می‌گردد.

د) انسجام عبارات و محتویات

انسجام محتویات چکیده‌نویسی به معنای چینش مناسب محتویات و پیوستگی مطالب، هدف از آن را که دریافت مجموع مقاله در کوتاه‌ترین زمان ممکن است، به خوبی برآورده می‌سازد. به عبارتی اگر تمام معیارها رعایت شوند، ولی متن چکیده از الگوی شکل‌گیری یک متن پیروی نکند، مخاطب ارتباط شایسته‌ای با مطالب برقرار نمی‌کند؛ برای نمونه، همان گونه که در نوشتن یک مقاله، ضرورت و اهمیت، روش و هدف پژوهش، پیش از ذکر نتیجه آن بیان می‌شوند، شایسته است در نگارش چکیده نیز این ترتیب رعایت شود.

۲-۲-۳. مواردی که عدم ذکر آن‌ها در چکیده ترجیح دارد

وجود این موارد در چکیده ضرورتی ندارد و سبب اطالۀ کلام می‌شود. گرچه گاهی وجود آن‌ها در آگاهی مخاطب از محتوای مدرک مؤثر است، اختصار چکیده را دچار اختلال می‌نماید. این موارد عبارت‌اند از:

الف) فرضیه تحقیق

با وجود اینکه بیان فرضیه، مخاطب را با ذهن نویسنده آشنا می‌کند، در دریافت نتایج پژوهش و روند انجام آن تأثیر چندانی ندارد. به بیان دیگر، آنچه بیشتر در درک محتوای متن مؤثر است، سؤالات پژوهش می‌باشد که در معیارهای ضروری ذکر شد.

ب) یافته‌های میانی پژوهش

یافته‌های پژوهش شامل مشاهداتی است که منجر به نتایج می‌شود و منظور از آن خود نتایج نیست. در استاندارد ایزو ۲۱۴، ذکر یافته‌ها نیز علاوه بر نتایج، از محتویات چکیده معرفی شده است (همان: ۷۲). اما به نظر می‌رسد این معیار بیشتر برای آثار حوزه علوم تجربی کاربرد دارد. بیان یافته‌ها، در آثار حوزه علوم قرآن و حدیث، بیش از آنکه در معرفی پژوهش مؤثر باشد، موجب اطاله چکیده می‌شود.

۴. میزان توجه به معیارهای چکیده‌نویسی در نشریات علوم قرآن و

حدیث

در این بخش، میزان رعایت معیارهای چکیده‌نویسی در مقالات علوم قرآن و حدیث مورد بررسی قرار می‌گیرد. نمونه‌های مورد بررسی، شماره‌های نخست سال ۹۶، از ۵ مجله در این حوزه، با عناوین *مطالعات تفسیری قم*، *پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن* اصفهان، *آموزه‌های قرآنی* دانشگاه علوم اسلامی رضوی، *پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن* دانشگاه پیام نور و *پژوهش‌های قرآنی - ادبی* دانشگاه اراک، در نظر گرفته شده‌اند. این بررسی در دو بخش انجام می‌شود. در بخش اول، تعدادی از چکیده‌ها بر اساس معیارهای بیان‌شده برای چکیده‌نویسی در حوزه علوم قرآن و حدیث مورد تحلیل انتقادی قرار می‌گیرند و در بخش بعد، آماری از میزان رعایت این معیارها در این مجلات ارائه و تحلیل می‌شود.

۴-۱. تحلیل محتوایی چکیده‌های منتخب

در این قسمت جهت راهنمایی عملی مخاطبان در چکیده‌نویسی، از میان چکیده‌های

مقالات منتخب، نمونه‌های متفاوتی از لحاظ رعایت معیارها مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرند. ضمن احترام و ارج نهادن به کوشش نویسندگان آن‌ها، این بررسی‌ها صرفاً با هدف ارتقای سطح مقاله‌نویسی در این حوزه صورت می‌پذیرد.

۱-۱-۴. نمونه اول

«سلفی‌گری در رویکرد تفسیری ابن کثیر دمشقی، از شهرت تا واقعیت؛ با محوریت مبحث توحید» (دوفصلنامه آموزه‌های قرآنی دانشگاه علوم اسلامی رضوی):

«سلفیة معاصر از ابن کثیر دمشقی به عنوان یک مفسر تمام‌عیار سلفی یاد می‌کنند. نوشتار حاضر با محور قرار دادن مبحث توحید به عنوان حوزه‌ای اساسی در مکتب سلفیه، ادعای مذکور را خدشه‌پذیر می‌داند. با بررسی جامع تفسیر القرآن العظیم درمی‌یابیم که رویکرد تفسیری ابن کثیر در برخی جوانب نظری و عملی مبحث توحید، مخالفتی تام و یا جزئی با تلقی خاص سلفیه دارد. وی با برگزیدن مکتب تفویضی - تأویلی در مسئله تفسیر صفات الهی، خود را به دیدگاه متأخران اشاعره به عنوان یکی از مکاتب مخالف سلفیه متمایل نموده است. به علاوه تبیین ابن کثیر از مفاهیم توحید عبادی و لوازم آن در سرتاسر تفسیرش نمی‌تواند با رویکرد خاص و انحصاری سلفی‌ها مطابقت داشته باشد. نوع تلقی ابن کثیر از مجموع جوانب مسئله توحید، این مدعا را که وی پس از مرگ ابن تیمیه به سمت مکتب اشاعره متمایل شده است، تقویت می‌کند؛ همچنان که مستندات تاریخی قابل تأملی نیز در تأیید مسلک اشعری ابن کثیر ارائه شده است» (ایماندار و دیگران، ۱۳۹۶: ۴-۳).

این چکیده با جمله مدخل مناسبی آغاز شده و ارتباط آن با عنوان مقاله، به روشنی آشکار است. اما حجم عمده این چکیده، به «نتیجه» اختصاص یافته است. لذا از میان معیارهای لازم و ضروری، تنها هدف تحقیق ذکر شده است، اما سؤال و نوع روش پژوهش مشخص نشده است. آوردن واژه «بررسی» به‌تنهایی نمی‌تواند بیانگر روش پردازش پژوهش باشد. به همین سبب لازم است با توجه به نوع این پژوهش، عبارت توصیفی - تحلیلی در چکیده قید شود. «ضرورت و اهمیت پژوهش» در چکیده بیان نشده است؛ در حالی که آوردن آن در اغلب موارد، باعث برانگیختن انگیزه مخاطب برای مطالعه می‌شود و ذکر آن ارجحیت دارد. بنابراین اشکالات اصلی این چکیده

شامل سؤال و بیان نوع روش پژوهش است.

۴-۱-۲. نمونه دوم

«سرچشمه‌های قرآنی اندیشه حافظ» (فصلنامه پژوهش‌های ادبی - قرآنی دانشگاه

اراک):

«اگر این سخن ویتگنشتاین را بپذیریم که زبان همان ذهن است و ذهن همان زبان، دیگر برای شناخت اندیشه هر کس و از جمله حافظ، راهی جز تأمل جدی بر آثار زبانی او نمی‌ماند. اما این، همه راه نیست، بلکه پس از شناخت اندیشه آن نیز باید شناسایی شود تا راز وجودی این معجزه زبانی و ادبی آشکار گردد. در این میان، توجه به تصریحات گوینده و صاحب سخن، در درجه اول از اهمیت قرار دارد؛ چرا که ما را به دور از لغزش‌ها و خودپنداری‌ها به سرمنزل مقصود می‌رساند. بدین‌منظور، در این نوشتار کوشیده‌ایم تا به معرفی نکاتی پردازیم که اندیشه حافظ و مآلاً سرچشمه‌های اصلی، خاصه ریشه‌های قرآنی آن را آشکار می‌کند. این نکات برگرفته از سخن حافظ، به ویژه تصریحات او بر مبنای گزارش قزوینی - غنی و نیز خانلری است؛ البته با پرهیز از تأویلات شخصی و پیرایه‌های ناهمگون با متن و در واقع مطابق با اصول هرمنوتیک. امید که این مجموعه بتواند مفید و راهگشا باشد» (دشتی، ۱۳۹۶: ۲۹).

از جمله نکاتی که بهتر است در چکیده مورد نظر قرار گیرد این است که با جملاتِ مدخلِ موضوع و متناسب با پژوهش آغاز شود و نیز این بخش به دلیل مدخل بودن نباید طولانی شود؛ زیرا با توجه به محدودیت فضای یک چکیده از آوردن سخنان طولانی، توضیحات بیشتر یا کم‌ارتباط باید خودداری کرد و بیشتر به مواردی اشاره نمود که از ضروریات چکیده است. لذا بهتر است به جای چند عبارت اول برای تبیین موضوع در یک جمله گفته شود: «راه شناخت اندیشه هر کس، توجه به سخنان اوست». سبک خاص نویسنده، جذابیت خاصی به مطلب داده است و سؤال تحقیق را در ضمن هدف گنجانده است؛ اما به گونه‌ای است که گویا جایی را برای بیان روش پردازش و اهم نتایج پژوهش باقی نمی‌گذارد. یکی از مواردی که ذکر آن‌ها در چکیده ممنوع و غیر ضروری است، آوردن کلمات مترادف و عبارات زائد است. بهتر است به

دلیل محدودیت حجم چکیده و هدف چکیده‌نویسی در میان کلمات مترادف («سرچشمه‌ها و آبشخورها»)، «تصریحات گوینده و صاحب سخن»، به سبب دوری از اطاله کلام به یکی از این کلمات اکتفا شود. همچنین عباراتی چون «امید که این مجموعه بتواند مفید و راهگشا باشد»، آمیخته با تکلف است و بر طبق مبانی گفته‌شده، جای آن در فضای محدود چکیده نیست. بنابراین مشکل اصلی این چکیده علاوه بر عدم ذکر روش و نتایج، ابهام، پیچیدگی و اندکی دوری از سادگی است.

۳-۱-۴. نمونه سوم

«پژوهشی در رویکرد جامعیت مطلق قرآن» (دوفصلنامه پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن دانشگاه پیام نور تهران):

«این مقاله در پی آن است که با نقد و بررسی قرآنی و روایی، از بین رویکردهای مختلف، اشتغال قرآن بر تمام نیازهای بشر را برگزیند. بی‌شک کافی بودن مستدلان این بخش، آراء دیگر را خدشه‌دار می‌سازد. نگارنده در این باره، آیات مربوطه را بررسی و با توجه به اشکال ادبی و تحلیلی دو واژه «تبیان» و «کل»، در مهم‌ترین آیه مورد استناد مطلق‌گرایان، استدلال به این آیه را برای اثبات جامعیت بالجمله مورد تردید جدی قرار داده است. نویسنده کوشیده است اولاً دلایل قائلان به جامعیت مطلق را خدشه‌دار سازد؛ سپس با استفاده از آیه «لَمْ تَقْضُ لَهُمْ عَلَیْكَ»، به طور قطع جامعیت نسبی را در رفع نیازهایی که بشر در شرایط عادی توان رسیدن به آن‌ها را ندارد، مستدل نماید. محقق جهت تأیید نگرش خود، از روایات بسیار و همچنین حمل مطلق آن‌ها بر مفید، سود جسته است. در این باره روایات به دو گروه تقسیم شده‌اند و دسته‌ای که قول جامعیت کلی را پوشش می‌دهد، برای بررسی بیشتر به پنج صنف جزئی‌تر تقسیم و بازبینی شده است و نویسنده در نهایت، دلالت آن‌ها را بر این قول با توجه به قیود دسته بعد ناکافی دانسته است. حمل روایات مطلق بر دسته دوم یعنی احادیثی که به آنچه در قرآن نیست، اشاره دارد، این نگرش را تقویت می‌بخشد. نهایت اینکه محقق با مخدوش ساختن دلایل قائلان به جامعیت مطلق، با استفاده از آیات قرآن و تحلیل عقلی و با کمک این روایات بر مبنای خود یعنی جامعیت فی‌الجمله قرآن در رفع نیازها پای فشرده است» (غضنفری، ۱۳۹۶: ۱۱۳).

در این چکیده، مدخل موضوع و هدف تحقیق به یکدیگر ضمیمه شده‌اند، اما

بهرتر است علاوه بر آن، جمله‌ای مناسب‌تر برای آغاز ذکر شود. عبارت «نقد و بررسی» به‌تنهایی برای اشاره به روش تحقیق، کافی و صحیح نیست؛ ذکر نوع روش پردازش با قید عبارت تحلیلی - انتقادی صحیح‌تر است. سؤال اصلی تحقیق به وضوح بیان نشده است. بنابراین ضعف این چکیده شامل سؤال اصلی و روش تحقیق است. افزون بر موارد فوق، صاحب مقاله در چهار موضع چکیده، از عبارات تکراری، زاید و بدیهی «نگارنده در این باره...»، «محقق جهت تأیید نگرش خود...»، «نویسنده در نهایت...»، «نهایت اینکه محقق...»، استفاده نموده است که این همه تکرار، بی‌شک حشو و زائد و چه‌بسا بدیهی بوده است؛ چرا که مطالب ذکرشده در چکیده، همگی محصول قلم و پژوهش نویسنده است و نیاز به این تکرارها و تصریحات ندارد.

۴-۱-۴. نمونه چهارم

«تبارشناسی واژه قرآنی صلاة» (دوفصلنامه پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن دانشگاه

اصفهان):

«قرآن، ریسمان محکم الهی، وسیله ایمنی‌بخش و حجت خدا بر مخلوقات است. خداوند پیمان عمل کردن به قرآن را از بندگان خود گرفته است. عمل به دستورات این کتاب مقدس، در سایه فهم معانی آن امکان‌پذیر است. فهم و دریافت معانی دقیق قرآن مجید مانند هر متن معنادار دیگری در اولین گام خود نیازمند رمزگشایی از واژگانی است که چون حلقه‌های یک زنجیر کنار هم قرار می‌گیرند تا آن کلام را موجودیت بخشند. بر این اساس، در پژوهش حاضر کوشش شده است با عنایت به کاربردهای واژه قرآنی «صلاة» و بررسی دقیق آن‌ها در قرآن مجید و شعر جاهلی، سیر تطور معنایی آن در زبان‌های سامی و از جمله زبان عربی و خاستگاه واژه و ریشه‌شناسی آن بررسی شود. علاوه بر این، دیدگاه‌های تفسیری در این خصوص نیز بررسی می‌شود و در پایان با توجه به بررسی‌های انجام‌شده، برابرنهاده‌های این واژه اعم از اینکه ناقص یایی یا واوی باشد، در پنج بخش طلب میل و توجه، حسن ثناء و تمجید، عبادت مخصوص نماز، اطاعت و پیروی، و دخول و ملازمت پیشنهاد می‌شود. همچنین مفهوم ملازمت و انعطاف در تمامی مشتقات این واژه از قبیل «تصلیه» یا «إقامة الصلاة» مشترک است» (میمندی و شریفی‌فر، ۱۳۹۶: ۶۹).

این چکیده از میان معیارهای لازم و ضروری برای چکیده‌نویسی، فاقد «روش

پژوهش» است. نیز مشتمل بر موارد ممنوعی چون «اطلاعات کهنه و عامیانه»، «کلمات مترادف و زائد» و «جزئیات روش» می‌باشد. از مواردی که بهتر بود در چکیده ذکر می‌شد، می‌توان به «اهمیت و ضرورت پژوهش» اشاره نمود.

جملات آغازین این چکیده، اطلاعات کهنه‌ای است که موضوع را تبیین نمی‌کند. به عنوان جملهٔ مبین موضوع، جملهٔ چهارم کفایت می‌کند: «فهم و دریافت معانی دقیق قرآن مجید مانند هر متن معنادار دیگری...». در ادامه، جای جمله‌ای در توصیف «تبارشناسی» خالی است که می‌تواند تفسیری از موضوع در جهت آشنایی خواننده ارائه دهد. در این چکیده به روش اصلی پردازش اطلاعات، یعنی «توصیفی - تحلیلی» بودن آن، اشاره نشده است. به علاوه جزئیات روش، به طور مبسوط تشریح شده است: «بررسی واژه در قرآن و شعر جاهلی، سیر تطور معنایی آن در زبان‌های سامی و از جمله زبان عربی، خاستگاه واژه و ریشه‌شناسی، بررسی دیدگاه‌های تفسیری». همچنین اشاره به «اهمیت و ضرورت» چنین پژوهشی توصیف بهتری از وجود و ماهیت مقاله ارائه می‌دهد؛ برای نمونه «تنوع موارد استعمال ریشهٔ «صلی» در قرآن سبب ایجاد ابهاماتی در معنای این واژه شده است». در این چکیده عباراتی چون «فهم و دریافت معانی»، «با توجه به بررسی‌های انجام شده»، «ریشه‌شناسی... بررسی شود» دارای عباراتی زائد است.

۴-۱-۵. نمونه پنجم

«تبیین فهم آیه اکمال دین بر اساس نظم فراخطی قرآن» (دوفصلنامه پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن دانشگاه اصفهان):

«طبق دیدگاه گروهی از مفسران و قرآن‌پژوهان، آیه اکمال دین (مائده / ۳) با قبل و بعدش هماهنگی ساختاری و تلازم معنایی ندارد. این ناسازگاری بیشتر ناشی از نوع نگرش به متن قرآنی است که متن را مطابق قواعد رایج در عرف و رابطه خطی و طولی آیات، یعنی توجه به روابط پسین و پیشینی آیه در سیاق و خطی مشخص در نظر می‌گرفتند. اما با تغییر آن نگرش و گذر از نظم خطی، آن‌سان که آیه با دیگر آیات همخوان و هم‌معنای خود، شبکه‌ای از ارتباطات دور و نزدیک را شکل دهد، می‌توان آیه منظور را با روش تحلیل و تطبیق ساختارهای متوازن در مسیر فرایند فهم

درست قرارداد؛ در صورتی که از یک سو به اموری چون فضای نزول سوره مائده و ارتباط با سوره‌های پیش از آن و از سوی دیگر به نشانه‌هایی چون واژگان متقارب، ساختارهای متوازن و الگوهای تکرار در آیات متعدد به خصوص آیات دیگر سوره مائده توجه شود. رهیافت حاصل از واکاوی شبکه ارتباطی آیات مرتبط با آیه اکمال دین، اهمیت و ضرورت امر ولایت را در پی دارد؛ همان امری که مطابق دیدگاه شیعه، دین با آن کامل شد و کافران را یأس فرا گرفت. گفتاری از اهل کتاب به همراه منافقان که در عهدشکنی و تحریف احکام الهی و دشمنی با پیامبر، از هیچ چیز دریغ نکردند، اگرچه از ظواهر آیات سوره، اعلان رسمی ولایت امام علی در روز غدیر خم به دست نمی‌آید، اما از دلالت آیات ۵۵ و ۵۶ و ۶۷ مائده، بهره‌مندی حق ولایت برای «الذین آمنوا» و انطباق مصداق برتر آن به علی بن ابی‌طالب در صورت پذیرش خصوص سبب نزول آیه ولایت (۵۵) در حق ایشان به دست می‌آید» (قرآنی سلطان‌آبادی، ۱۳۹۶: ۱۵۳).

در این چکیده، از میان موارد ضروری و لازم برای چکیده‌نویسی، «هدف»، «سؤال» و «روش» پژوهش بیان نشده است. از میان موارد ممنوع در چکیده‌نویسی، «ابهام و پیچیدگی»، «طولانی بودن جملات»، «بیان جزئیات روش» و «اطلاعات کهنه» به چشم می‌خورد. با توجه به طرح مسئله که در مقدمه پژوهش بیان گردیده است، هدف از این پژوهش، «بررسی چرایی و چگونگی ضبط آیه اکمال دین در چینه کنونی قرآن» می‌باشد. روش پژوهش نیز طبق معمول بیشتر پژوهش‌های این حوزه، «توصیفی - تحلیلی» است. عبارت «رهیافت حاصل از واکاوی شبکه ارتباطی آیات مرتبط با آیه اکمال دین اهمیت و ضرورت امر ولایت را در پی دارد»، دارای ابهام و عبارت «همان امری که مطابق دیدگاه شیعه دین با آن کامل شد و کافران را یأس فراگرفت» حاوی اطلاعات کهنه‌ای است که ذکر آن ضرورت ندارد. علاوه بر دو مورد نام‌برده، در عبارات پایانی چکیده در بیان نتیجه نیز «وجود اطلاعات کهنه» و «پیچیدگی و ابهام» قابل مشاهده است. ابهام، زائیده طولانی بودن و عدم تناسب ابتدا و انتهای عبارات است و اطلاعات کهنه، برآمده از تفسیر دیگر آیات سوره مائده می‌باشد. بنابراین مخاطب عملاً پاسخ سؤال اصلی پژوهش را دریافت نمی‌کند.

۴-۱-۶. نمونه ششم (مثالی از نمونه کامل)

«جایگاه مبانی در نظریه تفسیری شیخ انصاری» (دوفصلنامه آموزه‌های قرآنی دانشگاه علوم اسلامی رضوی):

«هرچند شیخ مرتضی انصاری تفسیری کامل از قرآن ندارد، در آثار متعدد فقهی و اصولی خود، مفسرانه به تبیین آیات پرداخته است. تحلیل مبانی وی به عنوان یکی از نمایندگان نظریه تفسیر اجتهادی - فقهی امامیه در دوره معاصر و نمایاندن نقش علمی و سهم تاریخی وی در جریان تفسیر شیعه، از اهمیت و ضرورت برخوردار است. در این پژوهش، مبانی شیخ انصاری در تفسیر آیات الاحکام با روش اکتشافی - تحلیلی از میان بیش از بیست اثر وی، بازبایی، طبقه‌بندی و ارزیابی شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که شیخ دارای مبانی خاص ادبی و کلامی در تحلیل آیات بوده و می‌توان وی را دارای نظریه تفسیری اجتهادی در تفسیر دانست که از تقلید نظریه‌های رایج روزگار خویش رهیده و به نقد و نوآوری در مبادی و مبانی تفسیر پرداخته است» (راد و غلامعلی تبار، ۱۳۹۶: ۳۷).

چکیده با جمله‌ای در تبیین موضوع پژوهش آغاز می‌شود و از آن به دست می‌آید که هدف و سؤال پژوهش «بررسی مبانی شیخ انصاری در تفسیر آیات الاحکام»، روش پژوهش «اکتشافی - تحلیلی»، اهمیت و ضرورت پژوهش «نمایاندن نقش علمی و سهم تاریخی شیخ انصاری در جریان تفسیر شیعه، به عنوان یکی از نمایندگان نظریه تفسیر اجتهادی - فقهی امامیه در دوره معاصر» است. نتیجه نیز با عبارات «داشتن مبانی ادبی و کلامی در تفسیر آیات و داشتن نظریه تفسیر اجتماعی، نقد و نوآوری در مبادی و مبانی تفسیر و عدم تقلید نظریه‌های رایج» ذکر شده است. همچنین هیچ یک از موارد ممنوع در نگارش چکیده در این نمونه مشاهده نمی‌شود. بنابراین می‌توان آن را نمونه‌ای از چکیده نسبتاً کامل دانست که به طور اجمالی خواننده را از محتوای مقاله آگاه می‌سازد. نیز نتایج به نحوی بیان شده است که کنجکاوای مخاطب علاقه‌مند و جستجوگر را برای خواندن مقاله برمی‌انگیزد. شایان ذکر است که با توجه به متن مقاله که بررسی مبانی تفسیری در آیات الاحکام صورت گرفته است، بهتر بود این امر در عنوان نیز جلوه گر می‌شد.

۲-۴. تحلیل آماری میزان رعایت معیارهای چکیده‌نویسی در مجلات

در این بخش پس از ارائه جدول بررسی معیارها در مجلات مورد نظر، نمودار «میزان رعایت همه معیارهای چکیده‌نویسی در هر مجله» و نمودار «میزان رعایت هر یک از معیارها» در کل مقالات منتخب به عنوان جامعه آماری در حوزه علوم قرآن و حدیث بررسی می‌شود. با وجود اینکه تعداد مقالات مورد بررسی در مجلات متفاوت است، اما درصد رعایت معیار در هر یک، نسبت به تعداد مقالات همان مجله سنجیده می‌شود.

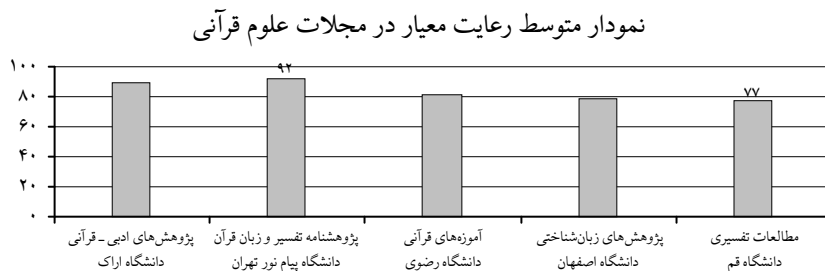
معیارهای چکیده‌نویسی					عنوان مجله و تعداد مقالات در شماره اول سال ۱۳۹۶
پژوهش‌های قرآنی - ادبی (مقاله ۱۴)	پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن (مقاله ۱۱)	آموزه‌های قرآنی (مقاله ۱۰)	پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن (مقاله ۱۴)	مطالعات تفسیری (مقاله ۱۲)	دانشگاه قم
۸۵	۱۰۰	۵۰	۸۶	۶۷	هدف اصلی
۸۵	۸۱	۶۰	۸۶	۶۷	ضرورتاً
۶۴	۷۲	۳۰	۵۷	۰	لازم
۸۶	۹۰	۱۰۰	۱۰۰	۹۲	اهم نتایج
۱۰۰	۱۰۰	۹۰	۹۳	۸۳	اطلاعات و نتایج خارج از متن
۹۲	۱۰۰	۱۰۰	۵۷	۹۲	تاریخچه و جزئیات روش
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۸۶	۶۷	اطلاعات کهنه و عامیانه
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	ضرورتاً
۱۰۰	۱۰۰	۹۰	۱۰۰	۱۰۰	ممنوع
۱۰۰	۸۱	۸۰	۵۷	۶۷	واژه‌های مترادف یا عبارات زائد
۹۲	۱۰۰	۸۰	۷۹	۱۰۰	جملات و ترکیبات طولانی
۱۰۰	۱۰۰	۹۰	۵۷	۸۳	جملات و ترکیبات مبهم و پیچیده
۹۲	۹۱	۱۰۰	۷۹	۸۳	شروع با جملات مدخل
۵۰	۵۴	۴۰	۶۴	۵۰	لازم
۷۸	۱۰۰	۱۰۰	۷۱	۸۳	ضرورت و اهمیت
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	انسجام محتویات و عبارات
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	ترجیحاً
۱۰۰	۱۰۰	۹۰	۷۱	۷۵	ممنوع
					فرضیه تحقیق
					یافته‌های میانی

جدول میزان رعایت معیارها در هر مجله

این جدول نشان می‌دهد که کمترین میان رعایت معیار، ذکر روش پژوهش در مقالات مجله مطالعات تفسیری (۰ درصد) بوده است. از میان معیارهای اصلی و فرعی، (عدم قضاوت و ارزشیابی نتایج) و «عدم ذکر فرضیه»، در همه مقالات رعایت شده است.

۴-۲-۱. نمودار میزان رعایت کل معیارها در هر مجله

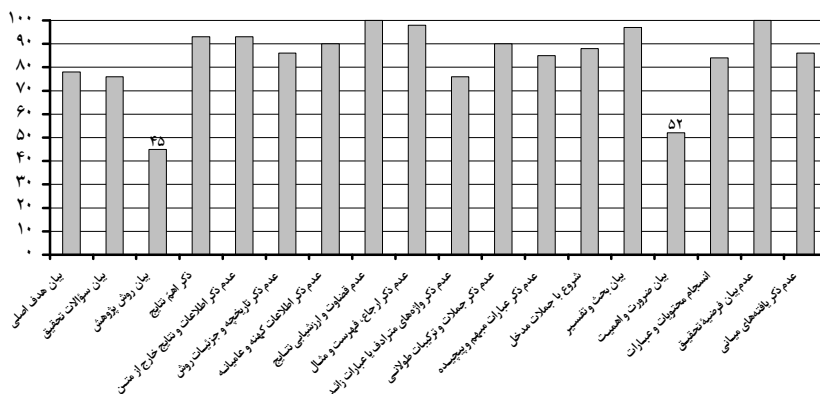

این نمودار نشان می‌دهد که از مقالات منتشر شده در شماره اول سال ۱۳۹۶، مجله پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن با ۹۲/۳ درصد، بیشترین و مجله مطالعات تفسیری با ۷۷ درصد، کمترین میزان رعایت معیارهای چکیده‌نویسی را داشته‌اند.

۴-۲-۲. نمودار میزان رعایت هر معیار در کل مقالات

در این بخش، کل مقالات جامعه آماری، مستقل از مجله، مورد توجه قرار می‌گیرد و میزان رعایت هر معیار در مجموع مقالات بررسی می‌شود.

نمودار متوسط رعایت هر معیار در کل مقالات

نمودار متوسط رعایت هر معیار در کل مقالات جامعه آماری پژوهش، نمایانگر آن است که کمترین میزان رعایت معیار، مربوط به «روش پژوهش» از معیارهای اصلی می باشد که تنها در ۴۵ درصد مقالات ذکر شده است. پس از آن، «ضرورت و اهمیت پژوهش» از معیارهای ترجیحی در ۵۲ درصد مقالات آمده است. «عدم قضاوت و ارزشیابی نتایج» و «عدم ذکر فرضیه تحقیق» در همه مقالات مورد بررسی رعایت شده است.

نتیجه گیری

معیارهای محتوایی چکیده نویسی در مقالات حوزه علوم قرآن و حدیث با توجه به استانداردهای بین المللی و نیز لحاظ نوع تحقیقات در این حوزه، به دو دسته معیارهای ضروری و معیارهای ترجیحی تقسیم می شوند. معیارهای ضروری خود دو دسته اند؛ آنچه ذکر آن ضروری است که شامل «هدف»، «سؤالات»، «روش» و «اهم نتایج پژوهش» می شود و آنچه عدم ذکر آن ضروری است که عبارت از «اطلاعات و نتایج خارج از تحقیق»، «تاریخچه و جزئیات روش»، «اطلاعات عامیانه و کهنه»، «ارزشیابی نتایج»، «ارجاع، گزارش و فهرست»، «واژه های زائد» و «ترکیبات طولانی» و یا «مبهم و پیچیده» می باشد. معیارهای ترجیحی برای ذکر در چکیده، شامل «جملات مناسب مدخل موضوع»، «ضرورت پژوهش»، «یافته های ثانوی» و «انسجام عبارات و محتویات» و معیارهای ترجیحی در عدم ذکر شامل «فرضیه» و «یافته های میانی پژوهش» هستند.

ضمن تحلیل و بررسی نمونه هایی از چکیده ها در این تحقیق، بررسی آماری میزان رعایت این معیارها در مقالات ۵ مجله ذکر شده در این حوزه که شامل ۶۱ مقاله شماره اول سال ۱۳۹۶ است، نشان می دهد که در نگاه کلی، مجله پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن، با ۹۲/۳ درصد، بیشترین و مجله مطالعات تفسیری با ۷۷ درصد، کمترین میزان رعایت معیارهای چکیده نویسی را داشته اند. نمودار متوسط رعایت هر معیار در کل مقالات جامعه آماری پژوهش، نمایانگر آن است که کمترین میزان توجه مربوط به «روش پژوهش» از معیارهای اصلی می باشد که تنها در ۴۵ درصد مقالات ذکر شده

است. پس از آن، «ضرورت و اهمیت پژوهش» که از معیارهای ترجیحی است و تنها در ۵۲ درصد مقالات آمده است.

از میان ۶۱ مقاله بررسی شده، تنها در ۱۱ چکیده، همه معیارها رعایت شده است. انتخاب نمونه آماری این پژوهش از سال ۹۶ نشان می‌دهد که اگرچه در سال‌های اخیر، معیارهای مقاله‌نویسی بیشتر مورد توجه قرار گرفته‌اند، اما همچنان ضرورت توجه به این معیارها به ویژه در چکیده‌نویسی که به نوعی معرفی مقالات در مجامع علمی است، حس می‌شود.

کتاب‌شناسی

۱. استیری، علیرضا، «اصول چکیده‌نویسی و کاربرد آن در اطلاع‌رسانی (۱)»، *مجله علوم انسانی*، شماره ۱، بهار ۱۳۷۱ ش.
۲. ایماندار، حمید، محمدعلی رضایی کرمانی، حسن نقی‌زاده، و عباس اسماعیلی‌زاده، «سلفی‌گری در رویکرد تفسیری ابن کثیر دمشقی، از شهرت تا واقعیت: با محوریت مبحث توحید»، *دوفصلنامه آموزه‌های قرآنی*، شماره ۲۵، بهار و تابستان ۱۳۹۶ ش.
۳. بدره‌ای، فریدون، «چکیده و چکیده‌نویسی»، *فصلنامه کتابداری*، شماره ۴، اسفند ۱۳۵۳ ش.
۴. پینتو مولینا، ماریا، «الگوی روش شناختی برای چکیده‌نویسی مستند»، ترجمه علی مزینانی، *فصلنامه پیام کتابخانه*، دوره هفتم، شماره ۱ (پیاپی ۲۴)، بهار ۱۳۷۶ ش.
۵. حرّی، عباس، *آیین نگارش علمی*، چاپ پنجم، تهران، نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۸۸ ش.
۶. دشتی، مهدی، «سرچشمه‌های قرآنی اندیشه حافظ»، *فصلنامه پژوهش‌های ادبی - قرآنی*، سال پنجم، شماره ۱، بهار ۱۳۹۶ ش.
۷. دیانی، محمدحسین، و شهلا شیردل، «بررسی و مقایسه چکیده‌فارسی مقاله‌های مجله‌های علمی - پژوهشی حوزه علوم انسانی با استاندارد ایزو ۲۱۴»، *فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*، دوره دهم، شماره ۲ (پیاپی ۳۸)، تابستان ۱۳۸۶ ش.
۸. راد، علی و فضل‌الله غلامعلی‌تبار، «جایگاه مبانی در نظریه تفسیری شیخ انصاری»، *دوفصلنامه آموزه‌های قرآنی*، شماره ۲۵، بهار و تابستان ۱۳۹۶ ش.
۹. سلیمانی، راضیه، عبدالحسین طالعی و علیرضا هویدا، «بررسی میزان مطابقت چکیده‌های فارسی نشریات علمی - پژوهشی علوم قرآن و حدیث منتشره در سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۸۹ با استاندارد ایزو ۲۱۴»، *دوماهنامه آینه پژوهش*، سال بیست و پنجم، شماره ۱ (پیاپی ۱۴۵)، فروردین و اردیبهشت ۱۳۹۳ ش.
۱۰. صدیق بهزادی، ماندانا و فرشته مولوی، *اصول چکیده‌نویسی بر اساس استاندارد ایزو ۲۱۴-۱۹۷۶*، چاپ سوم، تهران، سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۹۶ ش.
۱۱. عبدخدا، هیوا، و لیلا عبداللهی، «بررسی میزان انطباق چکیده مقاله‌های مجلات فارسی‌زبان دانشگاه علوم پزشکی تهران با استانداردهای ایزو ۲۱۴ و دستورالعمل گروه و نکوور در سال ۱۳۸۸»، *مجله پی‌اورد سلامت*، سال چهارم، شماره‌های ۱-۲، ۱۳۸۹ ش.
۱۲. غضنفری، علی، «پژوهشی در رویکرد جامعیت مطلق قرآن»، *دوفصلنامه پژوهش‌نامه تفسیر و زبان قرآن*، شماره ۱۰، بهار و تابستان ۱۳۹۶ ش.
۱۳. فتوحی، محمود، *آیین نگارش مقاله پژوهشی*، چاپ چهاردهم، تهران، سخن، ۱۳۹۳ ش.
۱۴. فرامرزی، سالار، *می‌خواهم مقاله علمی بنویسم*، چاپ دوم، اصفهان، هشت بهشت، ۱۳۹۰ ش.
۱۵. قرانی سلطان‌آبادی، احمد، «تبیین فهم آیه اكمال دین بر اساس نظم فراخطی قرآن»، *دوفصلنامه پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن*، سال ششم، شماره ۱ (پیاپی ۱۱)، بهار و تابستان ۱۳۹۶ ش.
۱۶. متین، پیمان، «چکیده و روش علمی تدوین آن»، *فصلنامه سخن سمت*، سال دهم، شماره ۱ (پیاپی ۱۴)، بهار ۱۳۸۴ ش.
۱۷. مختاری، حیدر، «انطباق چکیده مقاله‌های مجلات دانشگاه‌های علوم پزشکی با دستورالعمل‌های گروه و نکوور و استاندارد ایزو ۲۱۴»، *فصلنامه کتاب*، دوره پانزدهم، شماره ۱ (پیاپی ۵۷)، بهار ۱۳۸۳ ش.

۱۸. ملک محمدی، مریم، «اصول چکیده‌نویسی بر اساس استاندارد بین‌المللی ایزو در چکیده‌نویسی»، ماهنامه اطلاع‌یابی و اطلاع‌رسانی، سال دوم، شماره ۸، خرداد ۱۳۸۷ ش.
۱۹. مهدوی، محمدنقی، چکیده‌نویسی، مفاهیم و روش‌ها، چاپ دوم، تهران، مرکز اسناد و مدارک علمی ایران، ۱۳۶۷ ش.
۲۰. میمندی، وصال، و شکوفه شریفی فر، «تبارشناسی واژه قرآنی "صلاة"»، دوفصلنامه پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن، سال ششم، شماره ۱ (پیاپی ۱۱)، بهار و تابستان ۱۳۹۶ ش.
۲۱. ولدخانی، زهرا، بررسی میزان رعایت استاندارد ایزو ۲۱۴ در چکیده‌های فارسی پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد دانشگاه الزهراء(س) و ارائه شیوه‌نامه‌ای برای تهیه چکیده پایان‌نامه دانشگاهی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه الزهراء(س)، ۱۳۹۲ ش.